

עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה, דע מאין באת ולאן את הולך, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון. מאין באת. מטיפה סרוחה, ולאן אתה הולך למקום עפר רימה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הוא הקב"ה:
 ר' חנינא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש אל רעהו חיים בלענו:

פירוש רבינו שמחה בעל מחזור ויטרי

הסתכל. התבונן בהם ושוב לא תעלה על דעתך להיזקק לעוברי עבירה.

מטיפה סרוחה. היא שכבת זרע. שאינה כדאי ליראות. למקום עפר רימה ותוליעה, שנאמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג'). ואומר כי אנוש רמה וכן אדם תולעה (איוב כ"ה). ומעתה לא יעלה על לבך ליטול עטרה לעצמך לעשות עצמך חפשי מן המצות, לפי שאינך כדאי ליטול שררה, ואם על כל זאת, הגבר עליך יצרך הוי משיב אל לבך, לפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון מעשיך, הוא שהכל צפוי לו ואי אפשר לך להישמט ממנו. ושלשתן מוציאים בויקרא רבה (פרק י"ח) ממקרא אחד, וזכור את בוראך בימי בחורותיך (קהלת י"ב). קרי ביה בארך, בורך, בוראך, בארך, הוא שכבת זרע שנובע כבאר. בורך, הוא הקבר, בוראך הוא הבורא, כמשמעו, בורא עולם ה'.

סגן הכהנים. ואת כהני המשנה. (מלכים ב' כ"ג). מתרגם וית סגן כהניא. והוא שני לכהן גדול, לשון פחות וסגנים. הוא הכהן המתקן לעמוד תחת כהן גדול ביום הכיפורים אם יארע בו פסול, לפי שכל עבודות יום הכיפורים אינם כשרות אלא בכהן גדול, וכך שנינו בפ' אחרון דהוריות (י"ג ע"א), למה סגן הכהנים ממונה שאם יארע פסול בכהן גדול נכנס זה ומשמש תחתיו.

בשלומה של מלכות. אפי' באומות העולם.

שאלמלא מוראה. מפיך ה', שאילולי לא היתה יראתה של מלכות עלינו.

איש אל רעהו חיים בלענו. היינו בולעים אחד את חברו כשהן חיים, ולשון המקרא הוא נבלעם כשאל חיים (משלי א'), וכן הוא אומר חרשו את שלום העיר וגומר (ירמי' כ"ט), כי בשלומה יהיה לכם שלום, שיהיה עליכם

ר' חנניא בן תרדיון אומר שנים שיושבין ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים, שנאמר ובמושב לצים לא ישב אבל שנים שיושבין ויש ביניהם דברי תורה שכינה שרוייה ביניהם, שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחשבי שמו אין לי אלא שנים ומניין אפילו אחד שיושב ועוסק בתורה שהקביה קובע לו שכר, שנאמר ישב בדד וידום כי נטל עליו:

ר' שמעון אומר שלשה שאכלו על שלחן אחד ולא אמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו מזבחי מתים, שנאמר כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום, אבל שלשה שאכלו על שלחן אחד

פירוש רבינו שמחה בעל מחזור ויטרי

מוראת מלכות, שמתוך כך בני המקום שלימים זה עם זה ואינם מתגרים זה בזה, ושלוש בכל עבדיו שלא יבטחו למרוד בו, ובמשניות מדויקות כתיב חיים בלעו.

שנאמר ובמושב לצים לא ישב, ומיעוט לצים שנים, וסמך ליה כי אם בתורת ה' תפצו, מי שתפצו בתורת ה', זהו שבמושב לצים לא ישב, הא אין תפץ בתורת ה' הרי זה ישב במושב לצים, הא למדת שמעלין עליהם כאילו ישב במושב לצים כשאין ביניהם דברי תורה.

אבל שנים שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרוייה ביניהם שנאמר איש אל רעהו הרי כאן שנים, ויקשב ה' וישמע, הרי שהשכינה שרוייה ביניהם, ויושבין אינו דווקא, ומה שמצינו במשניות ומניין אפילו אחד כו', אין אנו גורסין דבר זה במשנת ר' אפרים ושאר משניות מדויקות, אלא מסיים ליראי ה' ולחושבי שמו, ולפי מה שכתב בקצת משניות לא תיקשי בהדי ההיא דאמי בכמה דוכתי, חרב אל הבדים ונאלו (ירמי' ג'), חרב על שונאיהן של ישראל שיושבין ועוסקין בתורה בד בבד (ברכות ס"ג ע"ב), והיכא דאיפשר אמרי' חרב על הבדים, ודלא איפשר קובע לו שכר.

נטל עליו, נחה עליו רוח ה'.

וידם, לשון המתנה.

כי נמל. ולקח עליו שכר פעולתו.

מזבחי מתים. תקרובת ע"ז דנפקא לן בפ' אין מעמידין (ע"ז כ"ט ע"ב) שאסורה בהננייה משום דאיתקש למת, שנאמר ויצמדו לבעל פעור, ויאכלו זבתי מתים (תהלים ק"ו). כי אלהי העמים הבל הם ואת המתים הם עובדים, אבל אנו עובדין להק' שהוא אלהים חיים וקיים לעולם ומלך על כל, והתם קבעי ומת גופיה מנא לן, גמר שם שם מעגלה ערופה, ועגלה ערופה כפרה כת' בה כקדשים. ויש תימא דבלא ג"ש דשם שם איתסר מת בהנאה, כדאמר פ' נגמר הדין, מפני מה אמרו מת אסור בהנאה כדי שלא יעשה אדם מעור אביו ואמו שטיחין לחמור. וי"ל דמקרא ומסברא קחוינן ליה. ונ"ל לתרץ, דאי מג"ש הוה אמינא עגלה ערופה גופה, אפילו כי מקשת לחומרי כל הקדשים, עור העולה לכהן לו תהיה, וכי אתיא לגזירה שוה בשם שם. הוה אמינא דעור המת מיהא לישתרי, דכל בשרו הוא דמיתסר מגזירה שוה, אבל עורו מותר, אתו רבנן וגזרו עליו בנגמר הדין. מיהו הא קשיא לי, למה לי למיחזי בעגלה ערופה מדכת' בה כפרה, תיפוק לי משם דמשתמע שם תהא קבורתה, כדא' בסוטה. ועוד תי' לי כי כתב בה כפרה וילפת לה מקדשים. מאי חזית דילפת לה מקדשים האסורין, נילף מקדשים המותרין, כגון בשר שלמים ודם לאחר זריקתו, כדאמר בכל שעה, ואימא דעגלה ערופה תשתרי בהנאה לאחר עריפתה, ואפילו תימא דשאני הכא דגלי קרא הערופה, כדאמר בשלהי כל הבשר. אי נמי משום דלחומרא מקשינן ולא לקולא, כדאמרין בריש יבמות, גבי אחות אשה, הא תיבת, אלא מהא תיקשי, כיון דכת' שם תהא קבורתה משמע, דאפילו העור שלה מיתסר בהנאה, ואיצטריך אע"ג דכפרה כת' בה בקדשים משום דכל הקדשים עורן מותר אצטריך שם תהא קבורתה, למיסרה, א"כ ההיא דנגמר הדין למאי כן אצטריך מעגלה נפקא למיתסר אפילו עור, והשתא מיהא דמת אסור בהנאה יש תימא להאי כן אצטריך למעוטי מונפל שמה שור או חמור שור ולא אדם גבי בור. מוהמת יהיה לו, אימעט אדם, דיצא אדם מת שאין המתה שלו לעולם דהא מיתסר בהנאה, וצ"ע.

כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום. סתם שלחנות יש בהן גי' לזימון.

מלאו קיא צואה. הרי הן כמי שמלאו תקרובת ע"ז, שהוא משוקץ ונתעב ומגואל כקיא צואה. אימתי בלי מקום בזמן שאין מדברין בעסקי הק' שנקרא מקום, והרבה יש במשנתנינו. וכן והניף ידו אל המקום ואסף המצורע (מלכים ב' ה'), וכן ויפגע במקום (בראשית כ"ח). ולכך חשוב תקרובת שהשלחן קרוי מזבח, ולחם שעליו תקרובת כמפורש למטה. והרי בזמן שאמרו עליו דברי תורה השלחן חשוב מזבח כפרה. והלחם קרבן בשר (נ"א והלחם והבשר כקרבן).

ואמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו משלחנו של מקום ברוך הוא, שנאמר וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה' :
 ר' חנינא בן חכינאי אומר הניעור בלילה והמהלך בדרך יחידי והמפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו :

פירוש רבינו שמחה בעל מהזור ויטרי

וכשלא אמרו עליו דברי תורה הואיל ואין אתה קורא בו תקרובת הק' על כורחך חשוב הוא תקרובת ע"ז, כמה שנאמר הערכים לגד שלחן (ישעי' ס"ה).

כאילו אכלו משלחנו של מקום. שנאמר וידבר אלי וגו', סיום המקרא הוא במראות יחזקאל, ומשמ' שדברו אליו בדברים הללו של תורה, ולכך נקרא שלחן אשר לפני ה', כך קיבלתי. ולי נראה כמו שפירשו חכמים במסכת חגיגה, בסופו. שבענין המזבח הכת' מדבר. ופרשו חכמים פתח הכת' במזבח וסיים בשלחן אלא לומר לך בזמן שבית המקדש קיים מתכפר אדם על המזבח, וכשאינן בית המקדש קיים אדם מתכפר על ידי שלחנו, שמאכיל ומשקה העניים, ולכך נקרא השלחן מזבח, שהשלחן ומזבח שוין, ואם השלחן חשוב מזבח, הלחם שעליו קרוי תקרובת המקום, והאוכל עליו הרי הוא כנוטל פרס משולחנו של מקום שהוא דרך כבוד.

הניעור בלילה. אפילו בבית, מאחר שאינו עושה שום מלאכה.

והמהלך בדרך. ואפילו ביום, וביחידי אנו עוסקין בשניהם, אבל אין אנו גורסין אותו במשנה דווקנית, הניעור בלילה יחידי, מסתכן, לפי שמזיקין ההולכין בלילה פוגעין בו. פעמים שאין מראים עצמם ופוגעים ברואה בהם. כגון אילו שקורין פיאש. והן מצויות במדברות. מקום שאין בני אדם רגילין. כאותה שאמר ר' יוחנן במדרש קהלת, כל הדרך בחזקת סכנה, והואיל וכן אע"פ שיש בידו תורה הרי זה מתחייב בנפשו. כאותה שאמרו חכמים (פסחים ח' ע"ב) היכא דשכיחא היזיקא שאני. כדכת' ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאל והרגני (שמואל א' ט"ז).

וכן המפנה לבו לבטלה. שמבטל מדברי תורה ועוסק בדברים בטלים. מפני שנעשה גופו חולין למזיקין. ואפילו בעיר וביום יש לו לדאג, מאחר שאין תורתו משמרתו מי ישמור עליו, ולא עוד אלא מתמת בטילתו, הוא נכשל בדבר תורתו ונטרד מן העולם. וגורם גלות לבניו, שנאמר ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני (הושע ד').

ר' נחוניא בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירים ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ. וכל הפורק ממנו עול תורה גוזרין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ:
 ר' חלפתא איש כפר חנניה אומר עשרה שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרויה ביניהן. שנאמר אלהים נצב בעדת אל. ומניין אפילו חמשה. שנאמר בקרב אלהים ישפוט. ומניין אפילו

פירוש רבינו שמחה בעל מחזור ויטרי

מעבירין ממנו עול מלכות. לא מצאתי מפורשת דבר זה. ונ"ל כדאמרינן בהשותפין שרצו (ב"ב ח' ע"א), מנדה בלו והלך לא שליט למירמא עליהן (עזרא ז'), מיכן שאין מטילין ארנוניות ומסים על תלמידי חכמים. שמאחר שהן עוסקין בתורה מעבירין מהן עול מלכות, ובבבא קמא נמי אמרינן דפרדכת מסייע מתא. אבל רבנן לא מסייעי מתא דהן שומרי העיר ע"י תורתם.
 ועול דרך ארץ. שאינו צריך לטרוח אחר מזונותיו, שהרי מן השמים מומנין לו פרנסתו.

אבל הפורק ממנו עול תורה. כמו עמי הארץ.

גוזרין עליו עול מלכות. כי ההיא דמי כלילא. דשדו אטברייא. בהשותפין (ב"ב ח' ע"א) וערוק כולהו עמי הארץ, משום דרבנן לא הוו מסייעי להו. דליות לדמי כלילא. א"ר ראינתם שאין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ. וההיא דפ"ק דע"ז (י' ע"א), דליעביד טבריא קלניא, בת חורין, אף מעמי הארץ וגוים קאמר, דמדרבנן לא איצטריך דהא מיפטרי, כדא' בהשותפין.

בעדת אל. בעדה שנתאספו לשמו הכת' מדבר. ומניין לעדה שהיא עשרה. שנאמר עד מתי לעדה הרעה הזאת (במדבר י"ד). יצאו יהושע וכלב. הרי הן עשרה.

מניין אפילו חמשה. שנאמר בקרב אלהים ישפוט (תהלים פ"ב), הרי אלהים האמור כאן לשון ב"ד. כמו אלהים לא תקלל (שמות כ"ב), דמתרגמ' דייניא, ואשר ירשיעון אלהים (שם), וכן פתרון המקרא. אלהים נצב בעדת אל, וגם נצב ועומד בקרב אלהים ישפוט, עם הדיינים, בשעה שישפוטו, ור' חלפתא בשיטת ר' אמרה. דת"ר (סנהדרין ג' ע"ב) דיני ממונות בג', ר' אומר בה.

שלשה. שנאמר ואגדתו על ארץ יסדה. ומניין אפילו שנים. שנאמר
 אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו. ומניין אפילו אחד. שנאמר בכל
 המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתך:
 ר' אלעזר בן יהודה איש ברתותא אומר תן לו משלו שאתה
 ושלך שלו. וכן בדוד הוא אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך:
 ר' יעקב אומר המהלך בדרך ושונה. ומפסיק משנתו ואומר

פירוש רבינו שמתח בעל מחזור ויטרי

מניין אפילו בג' שנאמר ואגדתו וגו'. בשביל אגדת הצדיקים שיש לו
 להק' בארץ יסדה לארץ, וסתם אגודה ג', כמו שמצינו אצל לולב (סוכה י"ג ע"א),
 פשיטא תלתא הוי אגד. וכן אצל אגדת אבות. ג' גבעולין, וכן שנו רבותינו
 (אדר"ג פ"ח). הא למדת שלשה שישבו ועסקו בתורה מעלה עליהן כאלו
 געשית אגודה לפני הק'.

מניין שאפילו שנים. שנאמר אז נדברו. ואין כת' יותר במשנה.

אזכיר את שמי. כל מקום שמדברין בו בדברי תורתך לכשאזכיר עם
 את שמי אבא אלי וברכתך. לך המדבר, מאחר שכתב לשון יחיד למדנו שביחיד
 הכת' מדבר. ובפ' ראשון דברכות (ו' ע"א) מפרש שיש הפרש בדבר. שהאחד
 דבריו אינן נכתבין, ושנים דבריהם נכתבין, וג' משיש בו ב"ד בא שכינה
 על ידם.

במשניות כת' איש ברתותא, ובמכילתא בפרשת ויושע שנינו איש כפר
 תותא. ואלמלא שנקוד כך במשנה הייתי אומר שמכפר תותא הוה.

וכן בדוד הוא אומר כי ממך וגו'. מקרא הוא בדברי הימים (א' כ"ט).
 כשהתנדב דוד ושרי ישראל הכסף והזהב לבית המקדש הודה להק' על ריב
 הגדבה, ואומר וכי מי אני ומי עמי כי נעצר כח להתנדב כזאת כי ממך הכל
 ומידך נתנו לך. כלומר הדין עלינו לתת לך כי מברכתך נתת לנו וממנה
 נתנו לצורך ביתך. וכת' בתריה ה' אלהי אברהם יצחק וישראל אבותינו שמרה
 וגו'. כלומר שמור לבם של ישראל לעולם שיהיו מזורזין ליתן לך כמה שנתת
 להם. כמו שהו עכשיו מזורזין לנדבת ביתך.

נתנו כמו נתנו.

המהלך בדרך יחיד ל"ג. אלא אפילו בחבורה, ואפילו בעיר, ולא תפש

מה נאה אילן זה מה נאה ניר זה מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו.

ר' דוסתאי ברי' ינאי משום ר' מאיר אומר תלמיד חכם שהוא יושב ושונה ושכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו. שנאמר רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן

פירוש רבינו שמחה בעל מחזור יומרי

דרך זה אלא מפני שאילו מצויין בדרך, ואדם עשוי להפסיק כדי להסתכל בהן ומפסיק ממשנה ששונה בה.

ניר. משקצרו את התבואה מהפכין את הקרקע על ידי תרישה מפני שנשרשין העשבים שם ועכשיו מעלין שרשיהן, ומתייבשין שלא יגדלו עם התבואה. לשנה הבאה. הוא קרוי ניר. והוא שאמר הכת' נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים (ירמי' ד'). וב' קורין להם קרדונש. ויש לזעזעו שנברא.

מעלה עליו הכת' כאילו מתחייב בנפשו. הרי הוא כמי שמתחייב בנפשו. כלומר שאף בעון מועט כזה קרוב הוא להיתפש ולהתחייב בו. הואיל ופסק מדברי תורה לעסוק בשיחת חולין. שנאמר הקוטפים מלוח עלי שיח שרש רתמים לחמם (איוב ל'). שנשרפים בגחלי רתמים בגהינם. איהם שפוסקין מדברי תורה שניתנו בלוחות. עלי שיח בשביל שיחת חולין. שורש רתמים לחמם (תגיגה י"ח ע"ב). שמאכילין אותן גחלי רתמים. ויהי כאן ב' פורעניות מרירת עשב המר. ושריפת הנשמה, ולאו מקרא דייק גחלי, אלא שסתם מאכלם של רשעים בגהינם הם הוא כגחלים. הקוטפים, לשון וקטפת מלילת (דברים כ"ג). לא תבצר (ויקרא כ"ה). מתרגם לא תקטוף. ויש אימרים לכך נקט גחלי רתמים. שמשפט רשעים בגהינם יש מהן כי תולעתם לא תמות, ואשם לא תכבה. כדאמר בארבעה ראשי שנים (ר"ה ט"ז), ואפילו לאותן שתכבה אשם, שהוא מיהא לכבות, וגחלי רתמים שוהין לכבות. כדאמר בבבא בתרא בהמוכר את הספינה (ע"ד ע"ב). אמר רב אשי אישתעי לי רב הונא בר נתן כר. ואין לומר דהא עלי שיח מתפילה קאמר דאטו משום דפוסק מדברי תורה להתפלל ידון בגחלי רתמים נהי דלאו שפיר עבד והפילתו תועבה מיהו אין מאכילין אותו גחלי רתמים, הילכך על כורחא עליו שיח. שיחת חולין קאמר. חס ושלום לא דיבר הכת' בדבר כזה. לפיכך הוא אומר כאילו מתחייב בנפשו, ולא נתחייב ממש. דהוה ליה למימר הרי זה מתחייב בנפשו. ויש לפרש, לפי שנאמר ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך (דברים ו'), וכת' בהתהלכך

תשכח את הדברים אשר ראו עיניך יכול אפילו תקפה עליה משנתו ת"ל ופן יסורו מלבבך. הא אינו מתחייב עד שישב ויסירנה מלבו:

ר' חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת: וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו

פירוש רבינו שמחה בעל מחזור ויטרי

נתנה אתך בשכבך תשמר עליך (משלי ו'). שכל זמן שאין אדם מסית עצמו מדברי תורה חודתו משתמרת עליו. וזה הואיל הסיח דעתו ממנה קרוב היה להתחייב בנפשו. משום שכת' התעף עינך בו ואיננו (משלי כ"ג). ואית דגוס הרי מתחייב בנפשו. כלומר מסתכן בעצמו, שמאחר שפסק מדברי תורה ניתנה רשות לשטן להזיק.

ושכח דבר ממשנתו. שהסיח דעתו ממנה מלחזור עליה עד ששכחה.

ושמור נפשך. כלומר הרי נפשך ערבון נתונה תחת דבר זה שאם עשית כן הריני נוטל את נפשך.

תקפה. יש לפרש אנסה. שכחה באונס. כמו תקפתו ועלתה, תקפתו זימה. דאמרי גבי בהמה המסורה לרועה (ע"ז כ"ג ע"א), וכמו התוקף בעבדו של חבירו (ב"ק צ"ז ע"ב), או תקפה כמו חמרא דתקיף (ב"ב צ"ח ע"א), שנתחמצה ונתייקרה והכבידה עליו משנה שלו מתוך שהיא חמורה. ונשתכח ממנו בעל כרחו.

ת"ל ופן יסורו. עד שישב ויסירנה מלבו מדעת. שיסורו מעיקרא משמע. שאינו זכור בהן כל עיקר. ואי אתה מוצא שאינו זכור כל עיקר. אלא בהסיח דעתו מדעת ומפנה לבו לבטלנות ואינו מחזיר עליה ואז מתחייב בנפשו. אבל תקפה נזכר עליו במקצת.

קודמת לחכמתו. שכל מה שהוא עוסק לעשות דבר בחכמתו הוא נוחן לבו תחילה ליראה את המקום. ולהבין ולעשות שלא יתגלגל הדבר לידי עבירה. חכמתו מתקיימת. חכמתו יפה לו ועולה בידו שמתוך כך אינו נכשל בעבירה לעולם.

וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו. שאינו ירא לפני האלהים כל כך לראות תחילה את הנולד הרי זה נכשל בחכמתו. כדרך שנכשל שלמה שאמר אני

מתקיימת: וכל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת: כל שרוח הבריות גוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו. וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו:

ר' דוסא בן הרכינס אומר שינה של שחרית ויין של צהרים. ושיחת ילדים ושיבת כנסיות של עמי הארץ מוציאים את האדם מן העולם:

פירוש רבינו שמחה בעל סחזור ויטרי

ארבה ולא אסור. וכן הוא אומר ראשית חכמה יראת ה' (תהלים קי"א). ועוד שפירשו חכמים בימא פ' בא לו (ע"ב ע"ב). כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים הרי הוא כאדם שמסרו לו מפתחות החצר הפנימיות. ומפתחות החצר חיצונות לא מסרו לו אלא שאין לו דרך ליכנס לשם. אף זה אין חכמתו מתקיימת. ורבותינו שנו (אדר"ג פרק כ"ב) שאל תלמיד אחד לרבן יוחנן בן זכאי. חכם וירא חטא מהו. אמר להם הרי זה אומן. וכלי אומנתו בידו. וחכם ואין ירא חטא מהו. אמר לו הרי זה אומן ואין כלי אומנתו בידו. ירא חטא ואינו חכם מהו. אלא שאין כלי אומנתו בידו. ג"ל שברייטא משובשת היא זו. וכן ראוי לגרוס בסיפא. אין זה אומן אלא כלי אומנתו בידו.

שחכמתו מרובה ממעשיו. שאינו מקיים מה שהוא לומד. ואין תורתו מתקיימת. שמתוך כך הולך ושוכח אותה. וכדאמר' (סנהדרין צ"ט ע"א). כל הלומד ואינו מקיים דומה לאדם שזורע ואינו קוצר. ולאשה שיולדת וקוברת.

שמעשיו מרובין מחכמתו. שמרבה לעשות גדרים וסייגים והרחקות לתורה. וליכנס לפניו משורת הדין יותר ממה שלמד.

חכמתו מתקיימת. שמתוך כך אינו נכשל בעבירה לעולם. ורבותי למדו בברייטא (אדר"ג שם), מדכת' נעשה ונשמע, שהקדים מה שלא שמע כדי שיתקיים שמרעתו בידו הבאה לאחר מכן.

נוחה הימנו. שיש לו נחת רוח בו, שכל מי שמתקבל ואהוב למטה בידוע שהוא אהוב למעלה. שנאמר ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם (משלי ג'). ואומר וחסד ה' מעולם ועד עולם על יריאיו (תהלים ק"ג). שכל מי שמושך עליו. חוט של חסד בידוע שהוא ירא שמים.

שינה של שחרית שהיא. עריבה לו לאדם.

ר' אלעזר המודעי אומר המחלל את הקדשים והמכזה את המועדות והמיפר בריתו של אברהם אבינו. והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה והמאדים פני תבירו ברבים אע"פ שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא:

פירוש רבינו שמחה בעל מהזור ויטרי

ויין של צהרים. ששוחה כל היום עד הצהרים. ושיחת ילדים. שמרבה שיחה עם הילדים. בחורים היושבים בבתי מנגינתם. וישיבת כנסיות של עמי הארץ. שמתכנסין עמי הארץ ומתעסקין בדברים בטילים.

מוציאין את האדם מן העולם. שנמשך אחריהם ובוטל מדברי תורה. ונטרד מן העולם, שנו רבותי שינה של שחרית כיצד, מלמד שלא יתכוין אדם לישון עד שיעבור זמן ק"ש ונמצא בטל מדברי תורה, שנאמר הדלת תסוב על צירה ועצל על מיטתו (משלי כ"ו). יין של צהרים כיצד מלמד שלא יתכוון אדם לשתות בצהרים, ונמצא בטל מדברי תורה, שנאמר אי לך ארץ שמלכך גער (קהלת י'), ואומר אשריך ארץ שמלכך בו חורים, ושריך בעת יאכלו בגבורה ולא בשתי (שם), בגבורה של תורה ולא בשתייה של יין שאינן מרבים בשתייה.

המודעי. מן המודעים היה, הר שהוא סמוך לירושלים ט"ו מילין (פסחים צ"ג ע"ב), שאמרו חכמים (תגיגה פ"ג מ"ה), מן המודעים ולפנים כלפנים.

המחלל את הקדשים, שאינו משמרן כהלכה ונוהג בהן מנהג בזיון, או כיששכר איש כפר ברקאי דכריך ידיה בשיראי ועביד עבודה, בסוף מקום שנהגו (פסחים נ"ז ע"א), ותא חזי מאי סליק ליה, היינו דאמר רב יוסף התם בריך רחמנא דשקליה למטר' דיש' איש כפר ברקאי בהאי עלמא כדי שיהא לו חלק לעולם הבא.

המכזה את המועדות, חלולו של מועד, ומיקל לעשות בהם מלאכה, אפי' בדבר שאינו אבד.

והמיפר בריתו של אברהם אבינו, שאינו רוצה למול.

והמגלה פנים בתורה, פנים, עניינים, ומראות טעמים, כאותה שאמרו חכמים במ"ט פנים התורה נדרשת, שמחפש לגלות טעמי גנאי.

שלא כהלכה. אין אנו גורסין במשנה, ופירשו חכמים בכל ישראל יש להם חלק (סנהדרין צ"ט ע"ב), כגון מנשה שהיה יושב דורש באגדות של דופי, ואומר מה לי לכתוב מקרא זה ואחות לוטן תמנע, ותמנע היתה פילגש וילך ראובן בימי קציר חטים, מה לכם ולדודאים, ודברים הללו של בזיון הן, ומ"מ טעם הגון יש בהן, כמפורש שם.

והמאדים פני חבירו, גרסי, שמביישו בדברים ע"ד שפניו מאדימים, מפני שנעשה כשופך דמים, ופירשו חכמים (ב"מ נ"ח ע"ב), תדע דאזיל סומקא דאתי תיזורא, עוד מצינו בכל ישראל יש להם חלק, כי דבר ה' בזה (במדבר ט"ו), זה האומר אין תורה מן השמים, ואפי' כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הק' אלא משה אמרו מפי עצמו, זה דבר ה' בזה, ד"א כי דבר ה' בזה, זה אפיקורוס, ואת מצותו הפר, זה המיפר ברית בבשר, הכרת תכרת, הכרת בעולם הוזה תכרת לעולם הבא, מכן א"ר אלעזר המחלל את הקדשים כו', מכיון שדרשנו בו הכרת בעולם הזה, תכרת לעולם הבא, מיכן יש ללמוד על כל דבר שנוהג בו בזיון כגון מחלל קדשים, ומבזה מועדות, שמיקל בחולו של מועד כבחול בעלמא, והרי אף הן נקראו מקרא קודש ועל כולו מעיד הכתוב, שכל המבזה אותם ומיקל בהם אין לו חלק, ולפי שברוב מקומות במקרא כת' חילול לקודש הוא תופש לשון חילול אצל קודש, ולשון בזיון האמור במקרא אצל מועדות, ואעפ"י שיש לנו מקרא אחר המלמד שהקדשים וימים טובים שוין ונותן בזיון לקדשים וחולין לשבת, שנאמר קדשי בויית ואת שבתתי חללת (יהזקאל כ"ב), וכל כך, לפי שאחד לשון חילול ואחד לשון בזיון נופל לכאן ולכאן.

והמיפר בריתו של אברהם אבינו, דכתיב ואת מצותו הפר (במדבר ט"ו) מצותו יחידה משמע, ואיזה היא מצוה שניתנה יחידה הוי אומר זה מילה.

מגלה פנים בתורה, כגון מנשה שהיה מבזה דברי תורה, שהיה אומר לא נאמר על פי רוח הקדש וילך ראובן, ותמנע היתה פלגש, אלא דברי הבאי הן, ומשה מפי עצמו אמרן, ואף היא בכלל כי דבר ה' בזה, ואילמלא שנינו באותה משנה והמאדים פני חבירו הייתי מוציאן אף מכלל מקרא וכדברי האומר זה אפיקורוס, ולפי מה שפירשו חכמים, יש אומר זה המבזה תלמיד חכם, ויש אומר זה המבזה חבירו בפני תלמיד חכם, אבל מאחר שאינו שם, מכלל שאינו יוצא ממקרא זה ולא שנאו עם אילו, אלא לפי מה שדינו שוה, ומהך למדו ר' אלעזר, אומר אני, שלמד מאותה ששנינו (יומא פ"ח ע"ב) עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חבירו, שיבקש מנו ממנו דמסתמא כיון שביזוהו בפני רבים שבושתו גדול לפיכך עונשו גדול ואעפ"י שיש בידו מעשים טובים אין לו חלק צא ולמד

ר' ישמעאל אומר הוי קל לראש ונח לתשחרת והוי מקבל את כל האדם בשמחה: ר' עקיבא אומר שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה. מעשרות סייג לעושר. מסורת סייג לתורה. נדרים סייג לפרישות. סייג לחכמה שתיקה: הוא היה אומר חביב אדם שנברא

פירוש רבינו שמחה בעל מחזור ויטרי

מתמר שאמרו חכמים (ברכות מ"ג ע"ב) לעולם יפיל אדם עצמו לתוך כבשן האש ואל ילכין פני חבריו ברבים. דמוטב ימות זכאי... ואל ימות חייב.

תורה, ל"ג, אעפ"י שיש בידו תורה.

הוי קל לראש, הקל את ראשך והוי רך כקנה, שהולך לכאן ולכאן, וזריו כאדם קל להקביל פני ראש העיר ושופטיה.

ונוח לתשחורת. והוי נוח אצל ראש העיר שתלך אחר דברו, ואחר עצתו, ואל תתגרה בו, ואל תעמוד כנגדו, וכן אתה כשתהיה נוח אצלו כל אשר תחפוץ תעשה. וכן מתלין מתלא (שבועות מ"ז ע"ב). עבד מלך מלך. הדבק לשחור וישתחו לך.

תשחורת. הוא הממונה של מלך לעשות אנגריא בכני אדם. והעומד כנגדו מכבידין עליו עולו. ואונסין בהמתו ממנו, ומקילין לנוח להם. לשון תשחורת, כמו ממטי ליה ולחמריה לשחזור (ב"ב מ"ז ע"א). וכמו לא חמר אחד מהם ושאתי (במדבר ט"ז). תרג' שחרית. תשחורת, קורביאה ב'.

שחוק. ליצנות. גבויוש ב'.

וקלת ראש. בלדירא.

מרגילין את האדם לערוה. שמתוך שהוא מיקל ראשו ושחוק את האשה סוף שהוא חובעה לזנות.

מפורות. כגון אילו שכותבין בגליון הספרים. היא מסורת הגדולה, שכל הבקי בהן עומד על פתרון רוב המקרא ואיגו טועה בהן. להתליף דבר בדבר.

סייג. גדר.

לעושר שמתוך כך מתעשר. שנאמר עשר תעשר (דברים י"ד), ופירשו חכמים בתענית (ט' ע"א), עשר בשביל שתתעשר. ומתמה, ומי שרי לנסוי הק' והכ' לא תנסו. ואמרי' חוץ מזה, שנאמר ובחונני נא וגו' (מלאכי ג').

בצלם. חיבה יתירה נודעת לו. שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם: חביבין ישראל שנקראו בנים למקום. חיבה יתירה נודעת להם. שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם: חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם. שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו: הכל צפוי והרשות נתונה. ובטוב העולם

פירוש רבינו שמחה בעל מהזור ויטרי

נדרים סייג לפרישות לא איתפרש ויש לפרש שאם קיבל לפרוש מכל דבר מכיון שנדר, הוא נזהר ביותר ומקמי מר רב יהודאי גאון. שאלו נדרים סייג לפרישות, ואמר הדין גמרא דאית בנדרים (י' ע"א), הא דתקיננו חכמים קונם קונס. דילמא אית למימר נדר לה' וכי אמר הכי מאי הוי דילמא אית למימר לה' נדר.

סייג להכמה שתיקה. שמתוך כך שנוהר לשתוק הוא מתחכם בדבר וזהיר בתשובתו. ואינו נבהל להשיב, וכן הוא אומר אויל מהריש חכם יחשב (משלי י"ז) ואמרו חכמים (פסחים צ"ט ע"א) יפה שתיקה לחכמים, ק"ו לטפשים.

חיבה יתירה נודעת לו. כלומר חיבה יתירה חיבבו שנבראו בצלם אלהים עצמו. שנאמר כי בצלם אלהים, בצלם אלהים עצמו עשאו המקום. ואית י' א' גרסי הא. דכיון דאין לצור דמיון ולא תמונה מי שאומר כזה חיישינן שמא מין הוא, ואף כי בצלם אית מתרג' ארי בצלמא ה' עבד. ולא בצלמא דה', ובעברי היקף גדול בצדין של בצלם לפיסק הטעם. להכין פתרונו, כמו שפירשו בהכל חייבין (חגיגה ו' ע"ב) בויעלו עולות וכן נקד כי בצלם בצלם. —

כלי חמדה. תורה שהיא כלי חמדה. שנאמר ויקר מכלי חמדה. ואומר (איוב כ"ח) לא יערבנה זהב וזכוכית.

שבו נברא העולם. דכת' בראשית ברא אלהים, ואין ראשית אלא תורה שנא' ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח') ואומר ואהיה אצלו אמון (שם ד'). אמרה תורה אני הייתי כלי אומנותו של הק', בתחילה, שבה נסתכל וברא את העולם. בברייתא דר' אושעייא. כי לקח טוב וגו', הרי שטובה ויפה לישראל, ואם לא שמקרא מבואר הוא יש לנו ראיה מן התורה, שנאמר ראה נתתי לפניך החיים וגו' (דברים ל'), ועוד טוב משמוע גדול וחשוב.

הכל צפוי. הק' צופה כל מעשה בני אדם, שנאמר עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ (זכרי' ד'), וכשבא לעשות שלא כהוגן הוא רואה ויודע, ואעפ"כ

נידון. והכל לפי רוב המעשה: הוא היה אומר הכל נתון בערבון. ומצודה פרוסה על כל החיים. החנות פתוחה. והחנוני מקיף. והפנקס

פירוש רבינו שמחה בעל מחזור ויטרי

אינו מוחה בידו, אלא הרשות נתונה ביד כל אדם, רצה חוטא, רצה נמנע מלחטוא. דכ' ראה נתתי לפניך וגומר. וכת' ובחרת בחיים, אין לומר לאדם בחר, אלא בדבר שיש לו רשות לבחר. אלמא הרשות בידו. ואית דאמרי הכל צפון, מלמד שכל מעשיהם של בני אדם צפונין הן אצל הק' שנאמר הלא הוא כמוס עמדי (דברים ל"ב). ועד כאן מדברי ר' עקיבא. וההיא נמי דהכל נתון בערבון, ואני מצאתי בתוספתא, ועד כאן מדברי ר' ישמעאל הן. ונראה שיבוש הסופר דא"כ מיקמי מילתיה דר' עקיבא הוה ליה למיתניגהו, לבתר מילתא דר' ישמעאל.

ובטוב העולם נידון. מלמד שהק' מפרנס עולמו בטובו.

אבל לא על פי רוב המעשה. אעפ"י שיש בעולם חוטאים ויש עושין צדקה וזכות, העולם נידון בטובתו של הק', שאינו הולך אחר רוב מעשיהן המקולקלין שלא להחריב עולמו. ומ"מ מעשיהן גנוזין להפרע מהן ליום הדין. מניין אנו למידין מברייתו של עולם עד שלא ניתנה תורה. כדאמר בערבי פסחים (ק"ח ע"א) הני כ"ו חסדו שבהלל הגדול כנגד מי, כנגד כ"ו דורות שמאדם ועד נתינת התורה, שאילו לפי מעשיהן היה העולם מתחייב שלא היה להן זכות, וזן אותם בחסדו, ואומר תכין בטובתך לעני אלהים (תהלים ס"ח), וזהו שאנו אומרים בברכת הזן, נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו, ובטובו, וכו'. שהעולם ניזון בטובתו של הק', כך קיבלתי. אבל לא לפי רוב המעשה. כדפרי', ואני מצאתי במשניות הכל לפי רוב המעשה. ופי' כל זה שאמרנו שהעולם נידון בטובה הוא מפני רוב מעשיו שהיו רעים ואוכל חלקו בעולם הזה.

הכל נתון בערבון. כל מה שהק' מקיף את האדם ע"י ערב הוא נותן לו ומקיפו משנולד, ונשמתו של אדם ערב בכל האיברים וכשזכו הן, זכתה היא, וכשלא זכה, היא גדונת עמהן, שנאמר יקרא אל השמים מעל (תהלים נ'). זה נשמתו של אדם שנבראת מן השמים, ואל הארץ לדין עמו, זה הגוף שנברא מן האדמה, ומצודה פרוסה, וזהו מצודתו של מלאך המות. שאין אדם יכול להשגט מיום המיתה ומיום הדין כמה שנאמר כי גם לא ידע האדם את עתו כדגים שנאחזים במצודה רעה (קהלת ט') ואומר אנה אלך מרוחק ואנה מפניך אברח.

פתוחה. והיד כותבת. וכל הרוצה ללות בא ולוה. והגבאים מחזירין תדיר בכל יום. ונפרעין מן האדם לדעתו ושלא לדעתו. ויש להן על מי שיסמוכו. והדין דין אמת. והכל מתוקן לסעודה:

פירוש רבינו שמחה בעל מחזור ויטרי

החנות פתוחה. זה דרך הטוב והרע שנפתחין לו לאדם דכת' ראה נתתי לפניך וגו', ועוד כת' (משלי ג') אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן ודרשו חכמים (שבת ק"ד ע"א) בא לטמא פותחים לו, שבדרך שאדם רוצה לילך רגליו מוליכות אותו. ומניחין אותו לחטוא אבל לאחר מכאן נפרעים ממנו כחגוני הזה שמנית ליקח את אשר לו באמונה. ומאמין בהם הרבה, ואחר כך חוזר ותובע הכל. וזה שאמר החנוני מקיף. זה יצר הרע שמקיף לאדם מעט מעט כדי שימלא ספקו, וכיון שנתמלא ספקו יצר לו וכל יד עמל תבואנו.

והפנקס פתוחה. זהו פינקסו, שנכתב מה שעשה. זהו שאומר הכת' גלמי ראו עיניך (תהלים קל"ט), הפנקס פתוחה, ומזומנת לכתוב כל מעשיו של אדם.

פנקס. היא טבלאות של גלחים. ומדרש איכה רבתי מוכיח. דאמר ההוא חזית בפילמאי חד פנקס דאית ביה ד' לווחין. ובמסכת כלים שנינו (כלים פכ"ד משנה ז'). פינקס שיש בה בית קיבול שעה, והכי הוי אורחא דמילתא. ובתלמוד (שבת ק"ד ע"ב) שני לווחי פינקס.

והיד כותבת. כדכת' אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת (דניאל י'). וכת' וביד כל אדם יחתום (איוב ל"ז). ואמרו חכמים אעפ"י שגלויים וידועים הן לפני המקום נכתבין הן משעה שנוצר אדם. כתובים לא נאמר אלא יכתבה, ואומר כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך (תהלים צ"א). ואומר והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו (בראשית כ"ח). ללמדך שני מלאכים מהלכין ומלוין לו לאדם ביום, ושני מלאכים אחרים מלוים לו בלילה. אותן שמהלכין עמו ביום כותבין מה שעושה ביום, ואותן שמהלכין עמו בלילה כותבין מה שעושה בלילה. ובאים ומעידין לפני הק'.

והגבאים מחזירין מלאכי המות הם הגבאין. שמשתלחים בחמתו של הק'. להפרע על עסק עבירות שהקיפהו והמתינו לו שמה יעשה תשובה. משנתמלאת ספקו ומחזירין ומחבבין אותו תדיר, כלומר אילו פירות מעשיהן של רשעים שהן עונשין בעולם הזה. והק' פורע מהן.

בין מדעתו כו'. בין רוצה וחפץ בין אינו חפץ כחוננוי שכותב על פינקסו ונפרע מן האדם לאחר מכן. ומחבב עליו תמיד עד שמוציא ממנו כל אשראיותיו (פסחים ק"ג ע"א), בכל אשרי גבאי בעיא. רצה מדעתו. רצה על כרחו. וכן הוא אומר במלאות ספקו יצר לו (איוב כ'). ואומר ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו (משלי א'). ואם תאמר עבירה יש לה קרן ואין לה פירות שנאמר (ישעי ג') אוי לרשע רע כגמול ידיו יעשה לו. כבר פירשנו באשה נקנית (קידושין מ' ע"א), עבירה שיש לה פירות אם עושה פירות אוכל פירות, אבל קרן כולו קיים לעולם הדין. ולצדיק אמרו כי טוב שנאמר כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג').

ויש להם על מה שיסמוכו. אילו טעמים שאמרנו על כל אחת ואחת.

והדין דין אמת. מה שהק' דן, דין אמת הוא שבדין נפרעין ממנו.

והכל מתוקן לסעודה. מצאתי כת', אילו משניות שמתוקנות לסעודה ללמוד שמשם תצא כל התלמוד. ואינו דומה ענין לכאן. ועוד הלא שנינו התנאים מבלי עולם (סוטה כ"ב ע"א), והוה ליה למינקט תלמוד.

ע"א ויש להם על מה שיסמוכו. ויש לגבאין שהולכין לגבות ממון החנוני המקיף על מה שיסמכו על פירעון זה שהן גובים. שהרי אינם גובים לצרכם אלא שליחות חנוני הם עושין ועליו הם סומכין, שהזקימם לכך.

והדין דין אמת כלומר בדין הוא שיגבה החנוני המקיף מעותיו מהן על ייניו ששתו.

והכל מתוקן לסעודה. כלומר מה שאינו יכול לגבות מהם מעט מעט הוא מניח בידם ומייחד אותם לצורך סעודה אחת שהוא עתיד לתקן ביום פלוני לקרוביו שיבואו אצלו ואז יצטרכו לו. כך הק' שולח שלוחיו לחזור ולפשפש על דרכי בני אדם ולגבות חובותיהן בין מדעתם בין שלא מדעתן. ויש להם לשלוחיו על מי שיסמוכו. שהרי הם סומכים על המקום ששלחם על כך. והדין דין אמת, שבדין הם עושין והאמת עמהן, וכל מותר פשעיו מזומנין ומוצנעין ליום אחר שעתיד לבא עליהם דהיינו ליום הדין.

ור' משולם בר' קלונימוס איש רומי פי' לסעודה, ליום המיתה. כדאמרין לקמן סוף אדם למות. הכל למיתה הן עומדין. שנאמר הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע (קהלת ט') לסעודה. זה כינוי של מיתה, מלמד שהכל מתוקן למיתה. ולמה נקרא שמה של מיתה סעודה ללמד שכשנקראין בני אדם לסעודה (שבת קנ"ב ע"א) הכל נכנסין בפתח אחד, אבל כשיושבין אין יושבין בערבובייה אלא כל אחד ואחד לפי מה שהוא, הכל לפי כבודו. אף בשעת פטירתו של אדם מקרה אחד לצדיק ולרשע. ולעינין כבוד, לטוף נוטל כל אחד ואחד לפי

ר' אלעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ ואם אין דרך ארץ אין תורה. אם אין חכמה אין יראה. אם אין יראה אין חכמה. אם אין דעת אין בינה. ואם אין בינה אין דעת. אם אין קמח אין תורה. אם אין תורה אין קמח:

פירוש רבינו שמחה בעל מחזור ויטרי

מעשיו. כמה שנאמר בעדן גן אלהים היית (יתוקאל כ"ח). ואומר כי הלך האדם אל בית עולמו (קהלת י"ב), שלכל אחד ואחד עושה לו הק' מדור לפי כבודו. כמו שמפורש בפ' גן עדן. שיסד ר' יהושע בן לוי. ויהו שאמרו מתוקן לסעודה לכל אחד ואחד בגן עדן, יש לכבודו ויש לגנותו, כאותה ששנינו בשבת בס"פ שואל. בכל עת יהיו בגדיך לבנים (קהלת ט'). ופי' יותיו (שבת קנ"ג) חתנו של ר' מאיר משום ר' מאיר שהקב"ה עושה כמי שמומין את הצדיקים ואת הרשעים הללו בבגדים נקיים והללו בבגדים צואים. והק' מומין להם ויושבין אילו ואילו. הללו אוכלים והללו רעבים שנאמר לכן כה אמר אדני אלהים הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו וגו' (ישעי' ס"ה).

אם אין תורה אין דרך ארץ. אין שום אדם שבקי יפה בדרך ארץ ותרבות ומנהג כל דבר אלא א"כ למד תורה שבכללה של תורה הוא מוצא כל ענייני חכמות ומשלות כל דבר, ואיך יתנהג.

ואם אין דרך ארץ אין תורה. שאם אין תרבות לאדם לנהג כשורה, אין תורתו מועלת לו כלום ואינה מתקיימת בידו. דרך ארץ נוטרא ב'. שתתורה מלמדתו תרבות. כגון הלכות מסכת דרך ארץ.

אם אין יראה אין חכמה וכן הוא אומר ראשית חכמה יראת ה' (תהלים קי"א), דכיון דאינו ירא חטא אינו נמנע מעבירה, וכיון שאינו נמנע מעבירה נמצא שאינו חכם.

ואם אין חכמה אין יראה. וכן הוא אומר רוח דעת יראת ה' (ישעי' י"א), שכיון שאינו עמוק בחכמה אינו יודע להבין ולפשפש ביראת שמים.

אם אין דעת אין בינה. וכן הוא אומר אתרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך (בראשית מ"א).

ואם אין בינה אין דעת. וכן הוא אומר או תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא (משלי ב'), ואומר לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה (שם א').

הוא היה אומר כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה. לאילן שענפיו מרובים ושרשיו מעוטין והרוח בא ועוקרתו והופכתו על פניו שנאמר והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבא טוב ושכן חרירים במדבר ארץ מלחה לא תשב. אבל כל שמעשיו

פירוט רבינו שמחה בעל מהזור ויטרי

אם אין דעת. מה שלומד מרבו קרי דעת. ומה שמבין מלבו קרי בינה. אם אין דעת, כלומר אם לא למד מפי השמועה, אין לו בינה, אין לו בינת הלב בדברי תורה, שמה יבין בלבו מאחר שלא שמע כלום.

ואם אין בינה. ואם אין לו בינת הלב להבין ולעשות סברא מלבו ולהוסיף על שמועתו.

אין דעת. כלומר מה יתרון לו בכל מה שלמד שהרי אינו יכול לעמוד בה אם לא יוסיף על מה ששמע. אם אין קמח. לחם.

אין תורה. שאם אין לו לאדם מה יאכל אינו יכול לעסוק בתורה הואיל וחייו תלויים לו מנגד, ממעשה דר' זריקא, שהיה סמוך אפלטירי. במנחות (ק"ד ע"א), ובשקלים (י"ג ע"א). לפיכך יעסוק באומנות ובסחורה עם הלימוד.

ואם אין תורה אין קמח. דכתי' אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד. ומידותיה של תורה כך הן. מכלל הן אתה שומע לאו, ומכלל לאו אתה שומע הן. ואומר הכסיל חבק את ידיו ואכל את בשרו (קהלת ד'). שבשעה שהן מפסיקין מלעסוק במלאכה. סופו אוכל את בשרו שמתחכך ומתחופף בעצמו מחמת צער. ואית דגרסי היש תורה יש קמח, בזכות התורה. והיא היא לפי ראות העין. מכלל דאין תורה אין קמח. ובזה תוהי אינשי, והא מעשים בכל יום אשר ישליו אהלים לשודדים. ואינן בני תורה, לאשר הביא אלוה בידו. ומילי דכדי ניהנה לפי שאין בידו שלות רשעים.

שחכמתו מרובה ממעשיו. שאינו מקיים כל מה שהוא לומד.

ושרשיו מעוטין. המעשה הוא תולה בשרשים. מפני שהן עיקר, כאותם שאמרנו למעלה ולא המדרש הוא עיקר אלא המעשה. חכמתו זהו ענפי האילן. והרוח באת ועוקרתו והופכתו על פניו. שמאחר ששרשיו מעוטין אינו יכול לעמוד לפני הרוח, וכאן נמי שאף חכמתו אינה מתקיימת, דהואיל וגחל וחומס ואינו מקיים מה שהוא לומד בעקר מן העולם.

מרוכים מחכמתו למה הוא דומה לאילן שענפיו מעוטין ושרשיו מרוכים שאפילו כל הרחות שבעולם באות ומנשבות בו אין מזיזות אותו ממקומו. שנאמר והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבא חום והיה עליהו רענן וכשנת בצרת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי:

פירוש רבינו שמחה בעל מחזור ויטרי

שנאמר והיה כערער בערבה. אותו שאינו בוטח בהק' ואינו מקיים מצותיו, הרי הוא כאילו יחידי ומקולל העומד בערבה בארץ צייה ושממה. שלא נעבדה מעולם שאין דרך אילנות להיות שם אלא הוא יחידי גדל שם, ולא יראה כי יבא טוב, אותו אילן כשיבא טוב לשאר אילנות הוא לא יראנו. שלא נעבד מעולם ולא נעדר, ולא מקושקש כעינין קשקושי ואברויי אילנא (מ"ק ג' ע"א) אלא שכן חרירים במדבר. בארץ מלחה לא תשב, ועצמי חרה מני חרב (איוב ל'), צייה וחרובה, וכן חרירים לשון יבש, ארץ מלחה, כלומר הרי הוא עומד שם כאילו עומד בקרקע שהיא מלוחה כמלח שלא יתישב לעולם. דכל קרקע שזרקו עליה מלח אינה מתיישבת לעולם בזרעים. לפי שהמלח מכלה הזרעים. לא תשב, ארץ נושבת שאינו נעבדת לעולם. ערער, לשון ערירים ימותו, בלא וולד. שולטא, שהכת' משרן שלא ישאר נין ונכד, ואין לך קילקול גדול מזה. אי נמי לשון חורבה ושממה, שנסתר בניין ביתו, כמו חומת בבל הרחבה ערער תתערער (ירמ' נ"א).

וכל שמעשיו מרובין. הן מעשיו שמעמידין אותו בעולם. שעושה מצות יותר ממה שלמד.

נושבות. לשון משיב הרוח. וישב אותם אברם (בראשית ט') נושפות, כמו נשפת ברוחך. נושבות, רוחות, לשון נקבה כמו והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת י"ב). ופעמים לשון זכר. ויגע בארבע פנות הבית (איוב א'), ויצא הרוח (מלכים א' כ"ב). ורוחו של נבות.

ועל יובל. יבלי מים ונהרות. לעיל מיניה כת' ברוך הגבר אשר יבטח בה.

ר' אלעזר חסמא אומר קינין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות
תקופות וגמטריאות פרפראות לחכמה: ר' חנניא כר':

פירוש רבינו שמחה בעל מחזור ויטרי

ישלח. מתפשט, אשטנט.

לא ירא כי יבא חב. כשבא החום הוא עומד כנגדו כמי שאינו ואינו
דואהו, שלא ייבש מפניה, שהמים אשר תחתיו מרטיבין אותו וכל שעה עליו
רענן לה. כמו דשנים ורעננים יהיו.

ובשנת בצורת לא ידאג. שנת רעבון, שהגשמים כלים ומבצרים מן
העולם אע"פ שיש חורב בעולם ששאר אילנות פירותיהן כלין.

לא ידאג ולא ימוש. ולא יסיר מעשות פרי. מפני שהמים שהוא שתול
עליהן נותנין בו ליחלוחית.

ר' אלעזר חסמא. פירשו רבותינו בירושלמי, שיצא לעיירות ושאלו ממנו
הלכות ולא ידע להשיבם, וחזר לעירו ולמד הרבה והיו קורין לו חסמא על
שם שחזר ונתאמין ונעשה חסום באומנותו. כמו מפני שצריך לתסבן דרעפים,
במסכת ביצה (ל"ד ע"א). וכן הלשון בויקרא רבה בסדר אחרי מות בפרשה
ראשינה ר' אלעזר חסמא אול לחד אתר. אמרו ליה חכים ר' למיפרס על שמע.
אמר להו לאו, אמרי ליה חכים ר' למיקרב קדם תיבותא. אמר להו לאו. אמרו
ליה על מגן צווחין לך ר'. נתכרכמו פניו ותלך אצל ר' עקיבא רבנ. אמר לו
למה פניך חולניות. תני ליה עובדא, א"ל צבי ר' דיילף, א"ל אין, אלפיה, לבתר
זימנא אול לההיא אתר, אמרין ליה חכים ר' למיפרס, אמר להו אין, למיקרב,
אמר להו אין, אמרין ליה הא חסים ר' אלעזר, והו קרוו ליה ר' אלעזר חסמא.
לשון משניטל החיסום דסכין (כלים פי"ג משנה ד').

קינין. כגון האשה שאמרה הרי עלי קן במסכת יומא. ובנבחים פ' חטאת
העוף (ס"ו ע"ב). וכמה הלכות יש במסכת קינים שאינו יכול לעמוד על עיקרן.

וכן פתחי נדה. נדה שאבדה פתחה (נדה כ"ט ע"ב). זמן ראייתה. ואמרה
יום אחד טמא ראיתי. שני ימים טמאים ראיתי ואינה יודעת אם בימי נדתה,
אם בי"א יום שבין נדה לנדה.

הן הן. הן הנה, אותם שני דברים.

גופי הלכות. עיקר הלכות למשה מסיני היאך תוכל עוד למצוא פתחיה, שתטהר לבעלה. דעכשיו כל ראיותיה אנו מספקין בנידות חובות, והרי אנו מטילין עליה חומר גדה וחומר זבה. כדמפורש במסכת נדה. ובמסכת ערכין (ח' ע"א). ושם אנו מפרשין אימתי היא ראוייה לבעלה, שיש לחזר לגדה של י"ח יום. כיצד, כשהיא רואה פעם ראשונה היא טמאה כל ז' ימים, אם חזרה וראתה או לא חזרה וראתה כל תוך ז', טובלת אור לשמיני ומשמשת עם בעלה כל י"א יום, שלאחר אותם ז' ימים ראתה יום אחד, שממתנת יום אחד חוץ מאותו יום שאינה משמשת מיטתה, ואם לא ראתה יום המחרת טובלת לערב ומשמשת מיטתה. ואם חזרה יום המחרת שומרת עוד יום אחד לשניהם. ואם לא ראתה טובלת לערב ומשמשת. וכל אותו זמן של אותם ראיות קרוייה זבה קטנה, ואינה צריכה להביא קרבן וחזרה וראתה יום שלישי צריכה לישוב ז' נקיים, חוץ מיום שראתה בו. ובזמן שביט המקדש צריכה להביא קרבן, ואור ליום שמיני טובלת ומשמשת. ודין זה נוהג בי"א יום שלאחר ז' ימים של ראיה ראשונה, אחד בתחילת יום, אחד בסופו, אחד באמצעיתו ומשמדה ז' נקיים אם ראתה אחרי כן חוזרת להיות גדה, וחזר הדין.

תקופות. היא הילוך החמה, היא מקפת את העולם בזמניה, ובמה אריכות הימים והלילות וקוצר שלהן, וניסן ותשרי נושקין זה את זה שהלילות והימים שוין.

גימטריה, דרישת חשבון קרוי נוטריקון בלשון יינוני, שאדם יודע לחשב סימני האותיות עד שאין הפה יכולה לדבר, כדרך שהינונים עושין, כדמפורש בסידור רב סעדיה גאון של ספר יצירה, וקורין אותו אומות העולם אבק, והכין הוא בספר יצירה, שתיים עשרה פשוטות הן, הוה, חטי, לך, סע, צק, צרפן חקקן, שקלן והמירן, כיצד צרפן, שתיים אבנים בונות שנים בתים, שלש בונות ששה, ארבע בונות עשרים וארבע, חמש בונות ק"כ, שש בונות שבע מאות ועשרים, מיכאן ואילך צא וחשוב מה שאין הפה יכולה לדבר ואין אוזן יכולה לשמוע, וסיף דבר באותיות עגל או באדם מונין ובונין עמהם, ואיברי להו, כך נ"ל גימטרייא, אבל אני קבלתי הן הנה טעמי התורה התלויין בחשבון האותיות, כגון רדו שמה, שגרמו להם שעתידין לעמוד במצרים כמניין רד"ה, בזאת יבא אהרן רמו שעתיד בית ראשון לעמוד ד' מאות ועשר שנים, ציצית, (מנחות מ"ג ע"ב). עם ח' חוטין וה' קשרים כמניין כל המצות תרי"ג, ירא"ת ה', תורה, שוין בהשבונן, ויראת עם תורה וי"י תרי"ג, יצחק, יוד ל"י נסיונות, לצ' שנה ילדתו שרה, לח' נמול, לק' לאברהם נולד, ובמפורשים בתנחומא, ברית, חסר אחד מתרי"ג, ותורה חסר שנים, דכיון שנימול בבריתו לא נחסר אלא לקיים מניין המצות

שעולה ברית, תר"ב, ותורה צריכה להעמיד על ב' דברים גמילות חסדים ועבודה, והרבה כאילו.

פרפראות לחכמה, אני שמעתי מביאין את האדם לידי חכמה, לשון פרפרת הפת) בפ' כיצד מברכין (ברכות מ"ב ע"א), הוא דבר הממשיך את הלב וגריר את האוכל, ורב נתן הבבלי שסידר את הערוך פי' לשון פופירין האמור באגדה, עין בגד ארגמן, כלומר תכשיט, ונראין דבריו שנאה לחכם להיות יודע מדבר בהם, ואעפ"י שאינן הלכות, לפי שזו היא חכמה ובינה שהיא לעיני העמים, והרי כת' ושמתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים (דברים ד'), ואמרינן איוהו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים הוי אומר זו חישוב תקופות ומזלות, ובלשון ערבי קרוי פירפאורא, ואני הכותב תמה עלה דההיא דאמרינן דכל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו מחשב עליו הכת' אומר ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו (ישעיה ה'), והא אמרו חכמים (פסחים ק"ג ע"ב), מניין שאין שואלין בכלדיים, שנאמר תמים תהיה עם ה' אלהיך, ואיני יודע אם שאלה הוא דאסור, הא חישוב בעלמא מותר, דמאי חכמה לעיני העמים איכא בחישוב גרידתא.